

Különleges könyv, amiről szó lesz. Nem nevezhető feltétlenül egy tudományos műnek, sem egy regénynek, sem egy önéletrajzi könyvnek, sem egy emlékeztetőnaplónak, sem egy sajátos szöveggyűjteménynek. A címéből következően, ami úgy hangzik, hogy *Emlékfonatok – Egy budapesti (zsidó) család szövegalbuma*, leginkább azt gondolhatja az olvasó, hogy egy családi fotóalbumot vesz kézbe, amiben az emberek egy csoportjának (ebben az esetben egy családnak) a fontos és kevésbé fontos pillanatait örökítette meg a fotográfus, bárki is legyen az, csak képek helyett itt szövegek sorjázna, egymáshoz kapcsolódva, egymásra reflektálva, egymásba fonódva, mint egy hajfonatban, elmesélve az olvasónak egy megtörtént vagy részben valóságos, részben képzeletbeli történetet. Szép cím, egyszerre költői és figyelemre felhívó, és egyben olvasásra készítő.

És itt rögtön meg is állnék egy pillanatra, és elmondanám a könyvről, hogy a kiadó, esetünkben a L'Harmattan és annak munkatársai (Tiszóczy Tamás, Slemmer Igor, Kállai Zsanett, Gábor Sára) nagyon szép munkát végeztek. Öröm kézbe venni és olvasni ezt a 330 oldalas könyvet, szép a tipográfia, minőségi papíron, olvasóbarát betűtípussal és betűnagysággal, szépen megszerkesztve, igényes képillesztésekkel. És ami talán a legfontosabb ennek a könyvnek az esetében, nagyon szellemes megoldással a borító és a hátlap belülről kinyitható, mint egy zsugáter, és kiterítve ott fekszik egy szerteágazó nagy család teljes családfája, a szereplők legfontosabb demográfiai jellemzőivel. Őszintén bevallva, én már az elején itt leragadtam, és komoly időt eltöltöttem azzal, hogy átlássam a nagyon szövevényes családi kapcsolatok hálóját. De megérte az időt.

És akkor térjünk rá ennek a családnak, esetünkben egy jórészt zsidókból álló magyar családnak (bár a régió sajátosságai miatt ebben is sok etnikum keveredik) több mint másfél évszázadra, vagy még annál is régebbre visszanyúló történetére a személyes élő emlékezet szemüvegén keresztül.

Mert a könyvek három főszereplője van, akik körül és által a különböző szövegek „fonódnak”. Erre hamarosan kitérek részletesen is, de előbb szólnom kell a szemüveg optikájáról. A könyv fő szövegkorpusza előtt Székely Juli, aki a kötetet nagy igénnyel szerkesztette és végigvezette, egy kiválóan megírt összefoglaló és főképp elméleti alapokon nyugvó bevezetőben foglalkozik a családtörténetnek, mint a múlt egyfajta megismerése műfajának legfontosabb szempontjaival. Itt egyben pozicionálja is a könyv alapját képező kutatás módszertani lényegét, amit idéznék is tőle: „A könyv, témáját illetően, két (inter)diszciplináris hagyományba illeszkedik: egyfelől az önéletrajz-kultúrák, másfelől a transzgenerációs emlékezet különálló, ámde egymással sokszor összefonódó irodalmi, társadalomtörténeti és művészeti reflexióinak sorába.” Ugyanakkor a fókuszban nem csupán egy zsidó családtörténet áll, hanem ez összefonódik a családtörténet többgenerációs emlékezetstruktúráival és ezek párbeszédével, továbbá esetünkben a soá történetével, illetve annak személyes vagy emlékezésbeli megélésével, és mindazoknak a traumáknak a feldolgozásával, ami a soá tragédiájából következően túlélők és a leszármazottak esetében, többgenerációs, oly gyakran megjelenik. Mindezt pedig keretezi a zsidó identitás kérdése, hogy vajon mit is jelent zsidónak lenni, kit is tekintünk zsidónak, mi is az, amit úgy hívunk, *zsidóság*.

A szövegkorpusz három fő részből áll.

Az első részben a 3 főszereplő családtörténeti vázlatai olvashatók, amelyek még 2022-ben születtek a szerkesztő által megadott fő kérdések mentén. Ezek főképp a különféle emlékek felidézésére és a zsidósággal kapcsolatos élményekre, illetve a zsidó identitást a családban körbe ölelő mély hallgatásra fókuszálnak. A 3 főszereplő a már korábban említett családfa szerinti két, egymással testvéri kapcsolatban álló nagycsaládot képvisel. Közülük az egyik testvér Vajda Mihály filozófus, aki az egyetlen első generációs soá túlélő a mai családban. Bár még csak 9 éves volt Magyarország német megszállása pillanatában, a zsidósággal kapcsolatos ezt követő megtörtélt intézkedéseknek viszont nem csupán szemtanúja, de elszenvedője is. (Testvére Vajda Ágnes ugyancsak szerencsésen túlélte a soát, de sajnálatos

¹ Babarczy Eszter, Vajda Mihály, Vajda Júlia Emlékfonatok. Egy budapesti (zsidó) család szövegalbuma, L' Harmattan Kiadó, 2025, ISBN: 9789636461805

módon 1999-ben elment közülünk.) Vajda Mihály személye a könyvben nem csupán a soát átélő perspektíva miatt különösen fontos, de a könyv, alig két évvel a halála után, egyben emléket is állít neki azaz, hogy még in vivo dokumentálja Vajda Mihály egyedülálló intellektuális és morális személyiségét, világlátását és bölcsességét, és rámutat arra a veszteségre, ami a halálával a magyar kultúrát és tudományt érte.

Ugyanebben a részben a második generációt a két család egy-egy leszármazottja képviseli a család-történeti szövegeivel (ami a kötetben jóval később kiegészül a harmadik generációt képviselő fiatalemberekkel folytatott rövidebb interjúkkal is).

A második rész a kötet egyik legfontosabb innovációja és egyben a középpontja. 2022-ben, több ülésben létrejött egy hosszú közös beszélgetés a 3 főszereplő részvételével és a szerkesztő moderálásával. A beszélgetés közel 60 oldalas átirata hallatlanul izgalmas módon szinte folytatja az elkülönülő korábbi szövegeket, rezonál az ott leírtakra, az emlékezeteket összefűzi, kiegészíti, ütközteti vagy éppen megkérdőjelezi. Rávilágít ez emlékek sérülékenységre, hézagosságára, ellentmondásosságára, szelektivitására, mozaikszerűségére. Kicsit zavaró, hogy nagyon sok bennük az ismétlődés főképp az események tekintetében, de a három perspektíva nagyon másképp éli meg a családhoz tartozás élményét, és sokszor eltérő az egyes történetek és a szereplők viselkedésének magyarázata is.

Végül a kötet harmadik része a 3 főszereplő olyan, korábban már megjelent vagy kéziratban maradt, család-történeti vonatkozásokkal bíró izgalmas és intellektuálisan nagyon gondolatébresztő írásait, tanulmányait, interjúit közli, ami tovább mélyítheti a Vajda család történetének alapos megismerését. Ez azonban lényegében csak másodközlést jelent.

És ezen a ponton a könyvnek vége van. Az olvasó elakad, és hiányát érzi valaminek. Nevezetesen annak, hogy a 322 oldal bevezetésével megtudhassa, hogy egy kívülálló, szakmailag felkészült elemző mit tud kezdeni ezzel a hatalmas és gazdag nyersanyaggal. Számomra hiányzik az áttekintő elemzés, az összefüggések és ellentmondások bemutatása, a kutatási kérdésekre a válasz. Az amúgy a kutatást kiválóan lebonyolító szerkesztő, aki szakmai és kutatói tudását moderátorként is tökéletesen bizonyította, erre nem vállalkozott. Biztos jó oka van ennek, de a recenzens csak találgathat, hogy mi lehet az.

A szövegkorpusz nagy része szubjektív narráció vagy interperszonális diszkurzus, és ebben az olvasóra van bízva, hogy rendet vágjon, és átfogó

összefüggéseket, illetve valamelyest érvényes magyarázatokat találjon. Ennek a kihívásnak recenzensként én sem tudnék megfelelni most, már csak azért sem, mert nem érzem magam sem a téma, sem a kutatási módszer szakértőjének. Legfeljebb stílusosan néhány gondolatfonalat tudnék megosztani az olvasottak alapján, ami számomra érdekes és fontos hozadéka a könyvnek.

Térjünk rá először a könyv fő dilemmájához. A család-történeti kutatások (hacsak nem a család társadalmi helyzetéről és családtagok életére vonatkozó tényszerű dolgokról beszélünk) az élők emlékeztére hagyatkozva tulajdonképpen mennyire érvényesek és megbízhatóak, illetve hol vannak ennek határai? Másképpen szólva, vajon ezek a kvalitatív kutatások a múlt jobb megértését szolgálják-e, vagy inkább az élők megismerését jelentik, hogy kik is ők, mi az, ami fontos köteléket jelent a számukra a családi kapcsolathálón belül, a család és a családi viszonyok milyen szerepet játszanak az egyéni, személyes identitásuk kimunkálásában, életük alakításában, emberi kapcsolataik szervezésében, és mindezek közben mit kezdenek a múltjukkal (már ami az emlékezet szűrőjén keresztül fennakad). A könyv ebből a szempontból mintha nem tudná eldönteni, hogy melyik is a valódi cél. Egyrésztől egy zsidó család történetét akarja bemutatni a huszadik századtól napjainkig, különös tekintettel a soá során bekövetkezett borzalmas tragédiával (amit ugyan a család drámaian megszenvedett, de többségben túlélte). Ebből olyan kérdésekhez és emlékezet-töredékekhez tudok eljutni a könyv kapcsán, hogy mit lehet kezdeni a kulturális gyökereinkkel, a zsidóság esetében a közös származással, a soával, ami mindent megváltoztatott a világban és a zsidók életében, a túléléssel (már azok esetében, akik ezt óriási szerencsével megélhették), az azt követő nagy csenddel és a túlélők büntudatával, ami a borzalmas tragédiát követte, a szenvedésből következő személyes traumákkal, a hallgatással a személyes családi kapcsolatokban, vagy a rendszerváltást követően a felszabadulással és a szabadsággal, ami megadta azt a lehetőséget, hogy azok lehetünk, akik akarunk lenni, nem pedig azok vagyunk akiket azzá tesznek a külső erők és körülmények.

Vagy inkább olyan szempontok merülnek fel a szövegfolyamban, hogy egy szövevényes zsidó származású család ma élő 3+2 tagja mennyire hasonlóan vagy különbözőképpen éli meg a családi kapcsolatait, a családot mint olyant, továbbá milyen szerepet játszik az életükben a zsidóság mint egyfajta kulturális beágyazottság, és ez mennyiben számít

fontosnak; hogy mindez milyen szerepet játszik (ha egyáltalán) a személyes identitásukban, és mik azok a narratívák, emlékfoslányok, múltértelmezések, amellyel identitásukat a múltba visszanyúló emlékfónatokba ágyazzák.

A három főszereplő viszonyulása a zsidósághoz és zsidóságához, és ennek a családhoz fűződő érzelmi töltése, valamint az emlékezés fontosságának a szerepe a személyes én-konstrukcióban és identitásban nagyon eltér egymástól. Az apa családja a 20. századi magyar asszimiláns, polgári városi zsidóság klasszikus mintáját követi. Vajda Mihály ebben éli meg gyerekkorát. Az őt körülvevő szociális közeg többségében zsidó, de ez nem jelent témát vagy vonatkoztatási csoportot, inkább csak mint tény van jelen. A családban alig esik erről szó, különösen nem a szülők és gyerekek viszonylatában, a zsidóság kérdését a hallgatás veszi körül. A barátok és iskolatársak körében ez a szempont bizonyos kontextusokban fel-felmerül, de súlyát még nem lehet érezni. De abban a pillanatban, amikor 1944 március 19-én megtörténik Magyarország német megszállása és a magyar soá története elindul, hirtelen minden megváltozik, ami az egész emlékezőskultúra lélektana tekintetében is különösen fontos pillanat. Ettől a pillanattól kezdve a 9 éves gyerek számára a zsidósága már a saját mindennapi tapasztalatának a meghatározó része, az élete eseményeinek a fókuszja. A családi beszélgetés tekintetében továbbra is a csönd veszi körül a témát, szülei még akkor sem igazából beszélnek róla, de attól kezdve már minden történés arról szól, amit már egy 9-10 éves gyerek is felfog és valamelyest megért, hogy ő megkülönböztetett, bármikor megalázható, a közönséges emberek világából kitaszított, és nem rendelkezhet emberi méltósággal. Az élete veszélyben van és minden pillanatot a félelem érzése vesz körül. Mindez pedig örökre bevésődik a személyes emlékezés tárába. Ettől a pillanattól kezdve a zsidóság kérdése már nem narráció, hanem borzalmas és felejthetetlen élmény.

És mégis, mint szerencsés túlélő, ez nem lett az élete számára döntő fontosságú. Életét a szakmai pályája határozza meg inkább, és mint filozófus abban él, hogy megismerje a világ dolgait a gondolkodás és az értelem által. Mindehhez hatalmas tudásra, univerzális világlátásra, távolságtartásra és széles rálátásra van szükség, leöntve egyfajta szkepticizmussal és bölcs iróniával. A soá, ami számára nagyon is fontos kérdés lett, és amit a csodálatos szövegei a könyvben visszatérően bizonyítanak,

persze nem ilyen történet. Ez ennél sokkal bonyolultabb, nehezen felfogható, még kevésbé elmesélhető és megérthető a tiszta ésszel. Ez számára nem a személyes családtörténeti emlékezés kútja, hanem a modern civilizáció totális morális csődje. Ezért is van az, hogy a személyes emlékezései is nagyon csapongóak, darabosak, fragmentáltak.

Vajda Mihály önmagához hüen, mint a szellem mestere, magát a személyes emlékezés kérdését is játékosan kezeli. A kötet két remek tanulmányát adja, ahol édesanyjának és édesapjának állít méltó emléket két fiktív és nonfiktív stílusban megírt kevert életrajzzal. Mivel nem tekinti magát az emlékezés mesterének, és emlékei is nagyon foslányosak, széleskörű tudását, képzeleterejét és az általános emberismeretét használja ahhoz, hogy a mozaikokból összerakjon igaznak tűnő megható történeteket.

Összességében, ha az apa karakterét kellene megadnom, őt hívnám „önironikusan”.

A második generációt egyrészt a lánya képviseli a kötetben, aki nem ilyen karakter, bár érzelmileg nagyon erősen kötődik az apjához. Számára a jelen a múlt, aki számára a családtörténetek, mint ahogy a megőrzött tárgyi és elmesélt emlékek összefűzött fonatai is elvezetnek egy család időben átfogó megismeréséhez és rekonstrukciójához, mint ahogy ahhoz is, hogy az elmesélt történeteken keresztül a huszadik század magyarországi eseményeket is jobban megértsük. Szakmája révén – szociológusként – ebben hatalmas tudása és tapasztalata van, és különösen, mint a narratív interjú mestere, a családi viszonyokat, a szereplőket és a történeteket is analitikus megközelítésben vizsgálja. Fontos a személyes mozzanat is, hiszen maga is részese volt a családjá történetének, és önismereti és személyes identitásbeli mozgatórugói is vannak a családjával kapcsolatos emlékek feldolgozásának. A zsidósággal és a soá-val kapcsolatban viszont az ő megközelítése elsősorban a magyarországi zsidóság történetét oly jelentős mértékben meghatározó csönd és hallgatás mögötti mélyebb összefüggésekre, motivációkra, a személyes indikációkra, személyközi viszonyokra, lélektani mechanizmusokra és kollektív kulturális mintázatokra terjed ki, ez érdeklő igazán. Számára a döntő kérdés, hogy megismerhessük a szereplők belső tulajdonságait és érzelmi mozgatórugóit, amelyek például elvezethetnek olyan súlyos állapotokhoz, mint amilyenek a személyes traumák vagy egyéb lélektani sérülések.

Őt egy szóval a „mindent analizáló” típusnak hívnám.

A második generáció másik képviselője az apa unokahúga. Annyiban ő nagyon különbözik az első két szereplőtől, hogy számára a zsidósághoz való kötődés sokkal gyengébb, ha egyáltalán lehet ilyenről beszélni. A családi beszélgetésekben már kisgyerekek korától kezdve a zsidósággal vagy a soá-val kapcsolatos dolgok szinte soha nem merültek fel. Ez a csönd azonban nagyon másfajta csönd volt, mint amiről eddig szó volt. Ennek részben az is az oka, hogy szülei vegyes házasságban éltek, így a családjának egyik ága semmilyen módon nem kapcsolódott a zsidósághoz és a zsidó kultúrához. Ugyanakkor a szűkebb családi viszonyok annyira megterheltek voltak a személyes drámákkal és konfliktusokkal, hogy ezek őt súlyosan traumatizálták, ami már nagyon fiatal korától – szerencsére sikertelen – öngyilkossági kísérletek sorához vezetett. Emlékei a zsidósággal kapcsolatban csak szórványosan maradtak, főképp az anyai ágon való személyes kapcsolatok révén. Édesanyja sajnos már nem él, és nem tud megszólalni a kötetben, pedig az sokat hozzá tudna adni a családi traumák intergenerációs öröklődésének természetéhez.

Míndezen alapján a harmadik megszólalt a folyamatos „önanalizáló” típusnak nevezném.

Végül röviden szólok a két másodgenerációs interjúról is, a család két külön ágáról. Ez a legfiatalabb nemzedék, és az interjúk alapján úgy tűnik, hogy ők a legkevésbé terheltek a zsidóságot ért borzalmas 20. századi katalizmától, ennek emlékeitől és lelki következményétől. Az interjúkban mindkét esetben a jelen és a jövő, illetve a saját életük építése van középpontban. A zsidósághoz való kapcsolat és az ezzel összefüggő emlékezet itt a legszegmentáltabb. Persze átfogó képük van a zsidóság 20. századi történetéről, sok mindent tudnak a zsidó kultúráról és szokásokról, a családi kapcsolataikban is megjelennek ezek a mozzanatok, maguk is szívesen részt vesznek ezekhez kapcsolódó eseményeken, de nem úgy, hogy az életük ezek körül forogna. Úgy tűnik, a világ már nagyon megváltozott, és a legfiatalabb generáció már egy új, globalizálódott kulturális térben él, ahol a hagyományos etnikai törésvonalak nem játszanak döntő szerepet, legalább is nem annyira, mint ahogy a korábbi generációk esetében volt. Az etnikai-kulturális gyökerek és az ezekhez kapcsolódó családi történetek ugyan fontosak, de más kötelek mintha átvinnék ezeknek a helyét az identitáskeresésben és építésben.

Őket úgy nevezném, hogy „folklorisztikusak”.

Ez a négy nézőpont adja ki végül a könyv egészét.

Végezetül érdemes szólnom arról, hogy a könyv olvasása kapcsán egy fontos etikai problémával is szembesültem. Az önéletrajzok vagy személyes emlékezetek kapcsán általában is nagy dilemma, hogy ezek, a szubjektivitás optikájából elmesélt történetek mennyire veszik figyelembe azoknak az embereknek a személyiségi jogait, aki szerepelnek a történetekben. Ez különösen azokban az esetekben nagyon ellentmondásosak, ha az érintett személyek sajnálatos módon már nem élnek, és nem tudnak reagálni az esetleges sérelmeikre vagy a velük kapcsolatos tévedésekre és torzításokra. Ebben a könyvben ez különösen érzékeny kérdés, mert a megszólaltok nem csupán a családtörténet és az élettörténetek tényszerű, könnyebben ellenőrizhető objektív eseményeit dokumentálják (ami különben a könyv által folyamatosan kimondva vagy érzékeltetve, az emlékezet torzító tükrében, egyáltalán nem is olyan egyértelmű dolog), de egyben személyiségrajzokat is megrajzolnak, amiben a különböző szereplőknek szinte mélylélektani elemzését kívánják adni. Ez sokszor kiterjed az érintettek lelki tulajdonságaira és viselkedésére, amelyek az elbeszélők optikájából negatív fényben mutatkoznak meg, és súlyosan negatív következményekkel járnak. Az egyik ilyen visszatérő eset, hogy a család egyik ágán az apát nagyon agresszívnek, elfogadhatatlanul önzőnek és a család többi tagját akár fizikailag is bántalmazó személynek mutatják be. A könyv olvasata kapcsán a bennem lévő visszásságot alapvetően az okozza, hogy az apa egy nagy tekintélynek örvendő művész, akinek megkülönböztetett jelentőségét a magyar kortárs kultúrában senki sem vitatja (beleértve a család megszólalt tagjait sem), és akinek a munkássága számomra különösen nagy értékkel bír. És aki sajnos több már három és fél éve már nincs közöttünk. De mivel a kutatás eredményeinek publikálásakor a szerkesztői döntés az volt, hogy minden szereplőt a saját nevével szerepeltessen, az ő névszerinti szerepeltetése sem volt megkerülhető. A könyv olvasása után folyamatosan bennem van a kérdés, hogy vajon kell-e ezt nekem tudni, és okosabb lettem-e vagy jobb ember lettem-e ettől, mint olvasó.

Én értem persze, hogy ez egy gordiuszi csomó az egész történet kapcsán. De sajnos van olyan példa is a könyvben, ahol nincsenek ilyen külső kényszerek, és mégis rossz szívvel olvastam. A csoportos interjú során szükségszerűen felmerült téma volt, hogy a soá túlélőinek körében, de még a további generációk esetében is, a soá feldolgozhatatlansága és örök fájdalmának következtében milyen mély traumákat kellett megélni a családi szereplőknek, és

milyen fontos, hogy ennek kezelésében valamilyen külső segítséget kapjanak, például pszichoterápia igénybevételével. Ezt többen is említik, bár a terápiaik sikere nem tűnik egyértelműnek. Ennek kapcsán viszont a beszélők és a könyv is nevesít két jelentős szakembert (az egyik sajnos már nem is él), akiknek a megítélése az elbeszélők szerint eléggé ellentmondásos volt. Szerintem ez súlyos etikai hiba. A terapeuta (az orvos) és a páciens kapcsolata olyan intim viszony, ami semmiképpen nem tartozik a nyilvánosságra (amúgy az orvosetikai kódexek szerint is kölcsönös titoktartás övezi minkét fél részről). És a könyv szempontjából nincs igazi haszna és jelentősége a megszemélyesítésnek.

Összességében hogyan foglalhatja össze a recenzens a könyvvel kapcsolatos élményeit? A szövegtörzs hallatlanul izgalmas olvasmány, miközben nagyon nagy intellektuális munkát követel meg az

olvasótól, mert időről időre az olvasó gondolatai, személyes életképei és emlékei, a saját családjának a sors történetei önálló életre kelnek, amik eltéríthetik őt a feladattól, hogy együltében végig olvassa a teljes szöveget. Ugyanakkor sokszor nagyon fájdalmas és megrendítő élmény olvasni a családi történeteket és a családtagok sorsát, ahogy ezek az emlékekben visszatükröződnek. De vannak a történeteknek igazán felemelő és optimizmusra készítő pillanatai is, amik visszaadják az olvasó hitét az élet értelmében.

Maradt az olvasóban hiányérzet is, főképp az olvasott emlékezetfonatokban való eligazodás és eligazítás tekintetében. De ennek ellenére nagyon is érdemes kézbe venni és elolvasni ezt a könyvet, mert intellektuálisan hallatlan gondolatgazdag az anyag, minden szereplője nagyon érdekes és izgalmas személyiség, mint ahogy az egész család felsejülő története is az.